

Quarterly Scientific Journal of *Islamic Perspective on Educational Science*
Vol. 12, No. 26, Fall 2024, *Research Article*

Evaluating Junior High School Textbooks in Terms of Attention to the Concept of Charity

Sirous Mahmoudi¹

DOI: 10.30497/esi.2024.245630.1724

Abstract

This research was conducted to evaluate the textbooks of junior high school in terms of attention to the concept of charity. The research method was descriptive with quantitative content analysis. The population comprised junior high school textbooks. Applying targeted sampling, 5 titles (Heavenly Gifts, Lifestyle and Associated Thought, Quran Teaching, Persian and Social Studies) with 14 volumes were chosen as sample. The measuring tool was the researcher-made content analysis checklist whose validity was confirmed by experts and pundits and whose reliability was calculated at 96% by the William Scott method. Data processing was based on the Shannon entropy method and in order to examine the difference between charity parameters in the textbooks of three grades, the chi-squared test was used. The research findings showed that at the junior high school level, the parameters of “assisting the needy”, “respecting others” and “empathy with others” receiver more attention while the parameters of “wrath containment”, “respecting fauna and flora rights”, “voluntary activity”. “endowment” and “forgiveness” received less attention. Furthermore, the parameters of “forgiveness”, “voluntary activity”, “wrath containment” and “respecting fauna and flora rights” had a low importance coefficient without any proper dispersion in the textbooks of the three grades. Moreover, the frequency of charity parameters in the 9th grade textbooks was by far lower than in the 7th and 8th grades.

Keywords: textbooks, quantitative content analysis, charity.

---

1. Assistant Professor of the Department of Educational Science, Payame Noor University, Tehran, Iran. mahmoudi.s@pnu.ac.ir

تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره متوسطه اول از نظر میزان توجه به مفهوم نیکوکاری

سیروس محمودی^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۰۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۲/۲۲

چکیده

این پژوهش با هدف ارزیابی کتاب‌های درسی دوره متوسطه اول از نظر توجه به مفهوم نیکوکاری انجام شد. روش پژوهش توصیفی از نوع تحلیل محتوای کمی و جامعه آماری پژوهش شامل کتاب‌های درسی دوره متوسطه اول بود که با روش نمونه‌گیری هدفمند ۵ عنوان کتاب (هدیه‌های آسمانی، تفکر و سبک زندگی، آموزش قرآن، فارسی و مطالعات اجتماعی) با ۱۴ جلد کتاب در نمونه قرار گرفت. ابزار اندازه‌گیری، چک-لیست تحلیل محتوای محقق ساخته بود که روایی آن مورد تأیید کارشناسان و صاحب‌نظران بوده و پایایی آن با روش ویلیام اسکات ۹۶ درصد محاسبه شد. شیوه پردازش داده‌ها بر اساس روش آنتروپی شانون بوده و به منظور بررسی میزان تفاوت مؤلفه‌های نیکوکاری در کتاب‌های درسی سه پایه از آزمون خی دو استفاده شد. یافته‌های پژوهش نشان داد که در دوره متوسطه اول به مؤلفه‌های «کمک نیازمندان»، «احترام به دیگران»، «همدلی با دیگران» توجه بیشتر و به مؤلفه‌های «مهار خشم»، «احترام به حقوق حیوانات و گیاهان»، «فعالیت داوطلبانه»، «وقف» و «عفو و بخشش» توجه کمتری مبذول شده است. همچنین مؤلفه‌های «عفو و بخشش»، «فعالیت داوطلبانه»، «مهار خشم» و «احترام به حقوق حیوانات و گیاهان» ضریب اهمیت پایینی داشته و پراکندگی مناسبی در کتاب‌های درسی سه پایه نداشته‌اند. علاوه بر این، فراوانی مؤلفه‌های نیکوکاری در کتاب‌های پایه نهم به مراتب کمتر از پایه‌های هفتم و هشتم بود.

واژگان کلیدی: کتاب‌های درسی، متوسطه اول، تحلیل محتوای کمی، نیکوکاری.

بیان مسئله

ارزش‌های اخلاقی، رکن اساسی زندگی انسان را تشکیل می‌دهند. در عصر حاضر، بشر دریافته است که برای رسیدن به تعادل روانی و موفقیت در روابط فردی و اجتماعی چاره‌ای جز روی آوردن به ارزش‌ها و فضائل اخلاقی ندارد. یکی از مصادیق ارزش‌های اخلاقی، نیکوکاری است (موسی‌پور، عیاری و سیدکلان، ۱۳۹۵). در فرهنگ قرآن کریم، نیکوکاری از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است و خداوند انسان‌ها را به نیکوکاری تشویق کرده است. «... و نیکی کنید که خداوند نیکوکاران را دوست دارد» (بقره، ۱۹۵). قرآن کریم کسانی را در ردیف نیکوکاران قرار می‌دهد که به موازات انجام اعمال عبادی و فردی خود، به وظایف اجتماعی، احسان و یاری رساندن به دیگران نیز اهتمام ورزند (اسماعیلی، ۱۳۹۲). خداوند متعال در این زمینه می‌فرماید: «نیکوکاری آن نیست که روی به جانب مشرق یا مغرب کنید (چه این چیز بی‌اثری است) لیکن نیکوکاری آن است که کسی به خدای عالم و روز قیامت و فرشتگان و کتاب آسمانی و پیغمبران ایمان آورد و دارایی خود را در راه دوستی خدا به خویشان و یتیمان و فقیران و در راه ماندگان و گدایان بدهد و در آزاد کردن بندگان صرف کند، و نماز به پا دارد و زکات مال (به مستحق) بدهد، و نیز نیکوکار آناند که با هر که عهد بسته‌اند به عهد خود وفا کنند و در حال تنگدستی و سختی و هنگام کارزار صبور و شکیبا باشند، (کسانی که بدین اوصاف آراسته‌اند) آنها به حقیقت راستگویان و آنها به حقیقت پرهیزکارانند» (بقره، ۱۷۷). همچنین در قرآن کریم مطرح شده است: «آنهايي که از مال خود در حال وسعت و تنگدستی انفاق کنند و خشم خود فرو نشانند و از (بدی) مردم درگذرند، و خدا دوستدار نیکوکاران است (آل عمران، ۱۳۴).

خداوند متعال در آیه ۹۰ سوره نحل به احسان سفارش فرموده است: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ». مکارم شیرازی در این زمینه می‌نویسد: «عدل یعنی هر چیزی در جای خود قرار بگیرد و قانونی است که نظام هستی بر محور آن می‌گردد ولی عدل و عدالت به تنهایی نمی‌تواند پاسخگوی مواقع بحرانی باشد، زیرا موقعیت‌هایی در زندگی انسان پیش می‌آید که نیاز به فداکاری بیشتری دارد که با استفاده از اصل احسان امکانپذیر است.» (مکارم شیرازی، ۱۳۸۷، ص ۳۸۷). شهید مطهری نیز در این زمینه می‌فرماید: «عدل در اجتماع به منزله پایه‌های ساختمان و احسان به منزله زینت ساختمان است» (مطهری، ۱۳۸۷، ص ۲۲۶). در واقع، دین

اسلام، عدالت محوری را از سطوح حداقلی روابط انسانی سالم به شمار می‌آورد، در حالی که سطح عالی روابط، در قالب محبت‌ورزی به هموعان و نیکوکاری در ابعاد و اشکال گوناگون همچون انفاق، احترام، همدلی، عفو و بخشش و مهار خشم تعریف می‌شود (رازقی، ولوی و مرعشی، ۱۳۹۵).

نیکوکاری یعنی کار خیر کردن، دستگیری، احسان (معین، ۱۳۹۱). این واژه در لغت به معنای لطف، کرم، احسان، برّ، خوبی، خیر، کار خیر کردن و دستگیری آمده است (دهخدا، ۱۳۷۷). علامه طباطبایی واژه نیکوکاری را چنین تعریف می‌کند: نیکوکاری در حقیقت همان انجام دادن کارها به طرز نیکو و شایسته است، شایستگی از جهت انجام عمل بر پایه ایمان به خداوند سبحان (طباطبایی، ج ۲، ص. ۲۰). احسان و نیکوکاری مجموعه‌ای از باورها، ارزش‌ها، شیوه زندگی، آداب و رسوم و رفتارهای انسانی است که بر اساس عقل و فطرت در چارچوب شریعت الهی نیکو دانسته می‌شود (سروری مجلد، ۱۳۹۳، ص. ۲۰۰).

نیکوکاری را می‌توان در دو معنا در نظر گرفت. یکی معنای محصور و دیگری معنای مبسوط. در معنای محصور، نیکوکاری را معادل «بخشش مال» می‌دانند و فرد با پرداخت دارایی‌های مادی بدون توقع دریافت متقابل، عمل نیکوکاری را انجام می‌دهد، و در معنای مبسوط، نیکوکاری را معادل «خدمت» می‌دانند و شخص با خدمت به تمام موجودات زنده، عمل نیکوکاری را انجام می‌دهد (موسی‌پور، ۱۳۹۷). به عقیده هاکنبری و هاکنبری^۱ (2017)، نیکوکاری به معنای یاری و کمک کردن به افراد دیگر، بدون داشتن انتظار منفعت یا پاداش شخصی است. بنیاد بین‌المللی کمک‌های نیکوکارانه^۲ (2022) در تعریف نیکوکاری به سه مؤلفه «میزان بخشندگی در قبال افراد غریبه (خیر فردی)»، «میزان بخشندگی در قبال سازمانهای خیریه (خیر جمعی)» و «میزان کار داوطلبانه» تأکید کرده است.

نیکوکاری یکی از بهترین توشه‌هایی است که انسان می‌تواند برای روز قیامت ذخیره کند. حضرت علی (ع)، در این زمینه می‌فرماید: «بر تو باد احسان و نیکی نمودن، چرا که بهترین زراعت و سودمندترین سرمایه است» (رسولی محلاتی، ۱۳۸۶، ص. ۲۸۳). یکی از اولین فرمان‌هایی که پیامبر گرامی اسلام (ص)، به فرمانروایان می‌داد، احسان و نیکوکاری

---

1. Hockenbury & Hockenbury
2. CAF (Charities Aid Foundation)

بود. آن حضرت می‌فرمایند: «وقتی فرمانروایی یافتید، به نیکی گرایید و زیردستان خود را ببخشید» (پاینده، ۱۳۸۳، ص. ۱۷۱). امام علی (ع) در این زمینه می‌فرماید: «بهترین نیکوکاری همدلی با برادران ایمانی است» (تمیمی آمدی، ۱۳۸۱). امام کاظم (ع) نیز در این زمینه می‌فرماید: «خدا در زمین بندگانی است که برای رفع نیازهای مردم می‌کوشند، اینان در روز قیامت در امان هستند» (حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۱، ص. ۵۸۲). به‌طور کلی در در آیین اسلام، مهرورزی، گذشت، کظم غیظ، رحمت و رأفت و کمک به هم‌نوعان و رعایت حقوق حیوانات و گیاهان جایگاه ویژه‌ای دارد (اطلس خیر ایران، ۱۴۰۱).

نیکوکاری از جمله موضوعاتی است که هم شناخت ابعاد آن و هم راه‌های تحقق آن از نیازهای ضروری بشر است. هیچ جامعه‌ای بدون گسترش فهم و گسترش فرهنگ نیکوکاری به تعالی نمی‌رسد. ضرورت امروز و فردای جوامع بشری، نهادینه کردن فرهنگ نیکوکاری است. آموزه‌های قرآن و عترت که ناظر به تعالی فرد و جامعه بوده، درصدد گسترش این فرهنگ در تمام زوایای زندگی مردم است (سروری مجد، ۱۳۹۳، ص. ۱۹۷). در عصر حاضر به دلیل سبک زندگی مدرن، روزه‌روز بیشتر شاهد فردگرایی افراطی در جامعه هستیم. آثار و تبعات منفی فردگرایی تبدیل به معضل و مشکلات جدی برای بشر شده است (مسیحی، کلدی و مهدوی، ۱۳۹۹). از سوی دیگر مشکلات و گرفتاری‌های اقتصادی و تبعات منفی ناشی از آن به طبقات ضعیف جامعه آسیب جدی وارد می‌نماید (درگاهی و بیرانوند، ۱۴۰۰). از سوی دیگر، گزارش‌های بین‌المللی نشان می‌دهد که وضعیت نیکوکاری در ایران مطلوب نیست و جایگاه ایران در جدول شاخص جهانی نیکوکاری در سال ۲۰۲۲ رتبه ۳۲ و در سال ۲۰۲۲ به رتبه ۴۸ تنزل پیدا کرده است (بنیاد بین‌المللی کمک‌های نیکوکارانه، ۲۰۲۲). بر این اساس توجه به گسترش فرهنگ نیکوکاری بیش از گذشته احساس می‌شود.

نهاد آموزش و پرورش یکی از مهمترین نهادهایی است که می‌تواند نقش مهمی در گسترش فرهنگ نیکوکاری داشته باشد. یکی از دوره‌های تحصیلی که می‌تواند نقش مهمی در این زمینه ایفا کند، دوره متوسطه اول است. این دوره، از نظر شکل‌گیری شخصیت، رشد حواس و تخیل، شکوفایی استعدادها و رغبت‌های فردی دانش‌آموزان، پرورش فضائل اخلاقی و معنوی، افزایش تجارب و معلومات عمومی برای بهتر زیستن در جامعه و رشد تفکر علمی اهمیت ویژه‌ای دارد (صافی، ۱۳۸۷، ص. ۱۳۸۸). در این دوره، کتاب‌های درسی

به عنوان اصل و اساس برنامه درسی، مورد تأکید معلمان واقع می‌شوند به طوری که غالب فعالیت‌های آموزشی و پرورشی در چارچوب کتاب درسی و محتوای آن انجام می‌شود (آل تباچ^۱، ۱۳۹۱، ص. ۷۵۶؛ یارمحمدیان، ۱۳۹۰، ص. ۲۳). از این نظر محتوای کتاب‌های درسی به جهت نقشی که در تحقق اهداف ایفا می‌کند، از اهمیت خاصی برخوردار است و تحلیل و بررسی این محتوا برای برنامه‌ریزی، تدوین، تغییر و روزآمد کردن نظام آموزشی اهمیتی مضاعف دارد (نیکلس^۲، ۱۳۸۱، ص. ۶۲). در این حوزه تاکنون پژوهش‌هایی نیز صورت گرفته است. عیاری و موسی‌پور (۱۴۰۲) در پژوهشی با عنوان «آموزش نیکوکاری در مدارس دوره ابتدایی ایران»، دریافتند که در دوره ابتدایی بیشتر در کتاب‌های درسی «آموزش قرآن» و «هدیه‌های آسمانی» به مفهوم نیکوکاری و مؤلفه‌های آن توجه شده است و در سایر کتاب‌ها توجه چندانی به این مفهوم نشده است. عیاری (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان «واکاوی جایگاه نیکوکاری در مدارس ابتدایی ایران و طراحی برنامه درسی برای اعتلای آن»، نشان داد که جنبه عملی آموزش نیکوکاری در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی مغفول واقع شده است. عیاری، حسینی‌خواه و موسی‌پور (۱۳۹۸) در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که مفهوم نیکوکاری از پایه دوم ابتدایی قابلیت درک بیشتری برای دانش‌آموزان دارد و محتوای کتاب‌های درسی و فعالیت‌های عملی به یک میزان در آموزش مفهوم نیکوکاری مؤثر است. با این وجود این پژوهشگران معتقدند که آموزش نیکوکاری در مدارس ابتدایی به صورت ناقص اجرا می‌شود و نیازمند بازنگری اساسی است. همتی و شیروانی (۱۴۰۱) در پژوهش خود، نیکوکاری را به عنوان یکی از اصول راهنمای مربیان در فرایند تربیت به شمار آورده‌اند. سروری مجد (۱۳۹۳) در پژوهش خود، مؤلفه‌های نیکی به خلق، عفو و کظم غیظ را به عنوان مؤلفه‌های فرهنگ احسان و نیکوکاری تبیین کرده است. دهقانپور و بخشی (۱۳۹۳) در پژوهشی از واژه‌های عمل صالح، بر، خیر، فضل، انفاق، صدقه و زکات به عنوان جانشین‌های احسان نام برده است. اوصالی (۱۳۸۱) نیز در پژوهشی با عنوان «احسان و محسنین از دیدگاه قرآن و حدیث»، مؤلفه‌های «انفاق»، «فروخوردن خشم»، «کظم غیظ» و «زکات» را به عنوان مؤلفه‌های نیکوکاری بیان کرده است. همچنین عبدالهی (۱۳۹۴) در پژوهش خود، انفاق،

---

1. Altabach
2. Nikolse

وفای به عهد، عفو و گذشت، فروبردن خشم را به عنوان ویژگی‌های بارز نیکوکاری نام برده است.

بررسی پژوهش‌های فوق و سایر پژوهش‌های انجام شده در حوزه مفهوم نیکوکاری نشان می‌دهد که تاکنون کتاب‌های درسی مقطع متوسطه اول، از نظر توجه به مفهوم نیکوکاری بررسی نشده است. از سوی دیگر در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و سند ملی برنامه درسی بر گسترش فرهنگ نیکوکاری در مدارس تأکید شده است (شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۹۱ و ۱۳۹۲). بر این اساس در پژوهش حاضر، وضعیت کتاب‌های درسی دوره متوسطه اول از نظر توجه به مؤلفه‌های نیکوکاری بررسی خواهد شد.

روش پژوهش

در این پژوهش با توجه به ماهیت موضوع از روش تحلیل محتوای کمی استفاده شده است. روش تحلیل محتوای کمی یکی از روش‌هایی است که در چند دهه اخیر به شدت رو به گسترش بوده است (کریپیندورف^۱، ۱۳۹۸؛ هولستی^۲، ۱۳۷۳). کرلینجر تحلیل محتوا را روشی پژوهشی برای توصیف عینی، منظم و کمی متغیرها دانسته است (سعدی‌پور، ۱۳۹۹، ص. ۳۹۰). در این روش، پژوهشگر می‌کوشد از طریق مطالعه یک پیام مکتوب یا شفاهی، به داده‌هایی دست یابد تا به کمک آنها به بررسی سؤالات یا فرضیات تحقیق بپردازد (گال و بورگ^۳، ۱۳۹۹). سه مرحله اصلی تحلیل محتوا، عبارتند از: ۱. آماده‌سازی و سازماندهی (مرحله قبل از پیام) ۲. بررسی مواد (پیام) ۳. پردازش نتایج (سرمد، بازرگان و حجازی، ۱۳۹۳). در پژوهش حاضر، جامعه آماری شامل کلیه کتاب‌های درسی دوره متوسطه اول است که با شیوه نمونه‌گیری هدفمند کتاب‌های درسی «هدیه‌های آسمانی»، «آموزش قرآن»، «فارسی»، «تفکر و سبک زندگی» و «مطالعات اجتماعی» به عنوان نمونه تحقیق انتخاب شدند. ابزار پژوهش، فهرست واریسی تحلیل محتوا و فرم اولیه چک‌لیست با مطالعه مبانی نظری و ادبیات پژوهش تهیه شد. برای تعیین روایی چک‌لیست تحلیل محتوا، از روش روایی صوری، محتوایی و نظر متخصصان استفاده شده است. بدین صورت که فرم اولیه تحلیل محتوا، در اختیار شش نفر از صاحب‌نظران این حوزه (اساتید رشته‌های معارف اسلامی و علوم

---

1. Krippendorff
2. Holsti
3. Borge&Gall

قرآن و حدیث) برای تغییر و اصلاح قرار گرفت که پس از اعمال نظرات آنها فهرست واریسی تحلیل محتوای نهایی تهیه و برای تأمین پایایی ابزار اندازه‌گیری از روش ویلیام اسکات^۱ (۱۳۹۱) استفاده شد. بدین صورت که فرم تحلیل محتوا در اختیار شش نفر از اساتید معارف اسلامی قرار گرفت و ضریب توافق آنها بر اساس داده‌های ذیل ۹۶ درصد به دست آمد.

$$\times 100 \quad C.R = \frac{8+7+8+8+7+8}{48} \times 100 = 96 \quad C.R = \frac{\text{مقوله‌های مورد توافق}}{\text{کل‌ها مقوله}}$$

در این پژوهش متن، تصویر، پرسش و فعالیت‌ها مورد بررسی قرار گرفتند و واحد تحلیل، مضمون در نظر گرفته شده است. برای تحلیل داده‌ها نیز از روش آنتروپی شانون^۲ که برگرفته از تئوری سیستم‌ها است، استفاده شده است. در نظریه سیستم‌ها، «آنتروپی» شاخصی برای اندازه‌گیری عدم اطمینان است که با یک توزیع احتمال بیان می‌شود (آذر، ۱۳۸۰). بر اساس این روش که به مدل جبرانی مشهور است داده‌های تحلیل محتوا با استفاده از شاخص‌های توصیفی در فرایند تحلیلی آنتروپی شانون بررسی شدند. ابتدا فراوانی مؤلفه‌ها استخراج و در جدول مربوط درج شد. سپس داده‌های پژوهش در فرایند تحلیلی آنتروپی شانون (بهنجار کردن داده‌های جدول فراوانی، محاسبه بار اطلاعاتی مقوله‌ها و به دست آوردن ضریب اهمیت آنها) تجزیه و تحلیل و توصیف شدند که در ادامه به توضیح مراحل سه‌گانه آن پرداخته می‌شود (قاسمی، ۱۴۰۰، ص ۲۹۴).

مرحله اول: ماتریس فراوانی‌های جدول فراوانی بهنجار می‌شوند. برای این کار از این رابطه استفاده شد:

$$P_{ij} = \frac{F_{ij}}{\sum_{i=1}^m F_{ij}} \quad (i = 1, 2, \dots, m, j = 1, 2, \dots, n)$$

هنجارشده ماتریس فراوانی = P، فراوانی مقوله = F، شماره پاسخگو = i، شماره مقوله = j، تعداد پاسخگو = m

مرحله دوم: بار اطلاعاتی هر مقوله محاسبه و در ستون‌های مربوطه قرار داده شد. برای این منظور از رابطه زیر استفاده شد:

---

1. scott
2. shannon

$$E_j = -K \sum_{i=1}^m [P_{ij} L_n P_{ij}] (j = 1, 2, \dots, n)$$

$$K = \frac{1}{L_n m}$$

هنجارشده ماتریس = p , (n, ..., 1, 2) = J , لگاریتم نپری = Ln , شماره پاسخگو = i

شماره مقوله = j , تعداد پاسخگو = m

مرحله سوم: با استفاده از بار اطلاعاتی مقوله، ضریب اهمیت هریک از مقوله‌ها محاسبه شد. هر مقوله‌ای که بار اطلاعاتی بیشتری داشته باشد، از درجه اهمیت (Wj) بیشتری برخوردار است. برای محاسبه ضریب اهمیت از رابطه زیر استفاده شد:

$$W_j = \frac{E_j}{\sum_{j=1}^n E_j}$$

درجه اهمیت = Wj ، بار اطلاعاتی هر مقوله = Ej ، تعداد مقوله‌ها = n ، شماره مقوله = j در روش آنتروپی شانون، به مؤلفه‌هایی که دارای فراوانی بیشتر و توزیع هدفمند هستند، ضریب اهمیت بالاتری تعلق می‌گیرد. نکته ضمنی اینکه، صرف فراوانی زیاد نمی‌تواند دال بر ضریب اهمیت بالا باشد. این روش به گونه‌ای است که مؤلفه‌هایی که فراوانی بالا دارند اما توزیع ناهمسان و نامتناوب دارند، در مقایسه با مؤلفه‌هایی که دارای فراوانی کمتر اما توزیع متناوب و همسان دارند، ضریب اهمیت پایینی کسب خواهند کرد (صالحی‌عمران و سبحانی نژاد، ۱۳۹۴، ص. ۲۱۸).

یافته‌های پژوهش

در این بخش یافته‌های پژوهش بر مبنای سوالات پژوهش ارائه می‌شود.

سؤال اول پژوهش: مؤلفه‌های نیکوکاری کدامند؟

در پژوهش حاضر، مؤلفه‌های نیکوکاری بر اساس مطالعه مبانی نظری و ادبیات پژوهش و دیدگاه متخصصان این حوزه تهیه شد و سپس مصادیق این مؤلفه‌ها از کتاب‌های درسی استخراج شدند.

جدول ۱. مؤلفه‌ها و مصادیق نیکوکاری

مؤلفه‌ها	مصادیق
کمک (مالی و غیرمالی) به نیازمندان	البته هرکس تا حدی که توان مالی دارد، باید به فکر دیگران هم باشد (مطالعات اجتماعی پایه هفتم، ص. ۴).
احترام و نیکی به دیگران (والدین؛ اقوام، دوستان، معلم و غیره)	احترام به سالخورده و موسفید احترام به خداست. از ما نیست کسی که بزرگسال را احترام نکند، پیامبر اکرم «ص» (تفکر و سبک زندگی پایه ۸، ص. ۱۴۵).
فعالیت داوطلبانه در سازمان‌های مردم نهاد	سازمان‌های مردم نهاد (NGO): گروه‌هایی از افراد علاقه‌مند به رفع یک مشکل در جامعه که به صورت داوطلبانه، غیردولتی و غیرتجاری (بدون هدف سود بردن) در اموری مانند عمران و آبادانی، مقابله با آسیب‌های اجتماعی، حفظ محیط‌زیست و نظایر آنها، فعالیت می‌کنند. «سَمَن» نام اختصاری «سازمان‌های مردم نهاد» است (مطالعات اجتماعی پایه ۸، ص. ۱۲). برای حفظ پاکیزگی و امنیت با اهالی محل و مسئولان همکاری می‌کنم (مطالعات اجتماعی پایه هفتم، ص. ۹).
وقف	فاطمه هم با چند نفر از دوستانش، چند کتاب را وقف کتابخانه مسجد کردند. پدر و مادرم به همراه خانواده‌ی عمو و خاله‌ام، تصمیم گرفتند دو فرش زیبا را وقف مسجد کنند (مطالعات اجتماعی پایه ۸، ص. ۱۰).
مهاری خشم (کظم غیظ)	ریشه بسیاری از نزاع‌ها در... نداشتن مهارت کنترل خشم است (تفکر و سبک زندگی ویژه پسران، ص. ۹۳).
عفو و بخشش	مادر رنج‌دیده، نگاه ترحم‌آمیزی به فرزندش نمود و گفت خدایا به خاطر پیامبر گرامی تو، فرزندم را بخشیدم، تو هم او را ببخش (پیام‌های آسمانی پایه هفتم، ص. ۵۱).
همدلی با دیگران	همدلی یعنی اینکه خود را به جای فردی که دچار حادثه شده بگذاریم و احساسات و شرایط او را درک کنیم (مطالعات اجتماعی پایه هفتم، ص. ۲۲).
احترام به حقوق حیوانات و گیاهان	سعی می‌کنم محیط طبیعی زندگی حیوانات را تغییر ندهم و حیواناتی را که محل زندگی آنها طبیعت است، با نگهداری در محیط‌های بسته‌ای مانند قفس یا خانه، اذیت نکنم (مطالعات اجتماعی پایه هفتم، ص. ۱۱).

سؤال دوم پژوهش: وضعیت محتوای کتاب‌های درسی دوره متوسطه اول در خصوص

توجه به مؤلفه‌های نیکوکاری چگونه است؟

الف. تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه هفتم از نظر توجه به مؤلفه‌های نیکوکاری
جدول ۲. فراوانی مؤلفه‌های نیکوکاری در کتاب‌های درسی پایه هفتم

مؤلفه‌ها	پیام‌های آسمانی	مطالعات اجتماعی	آموزش قرآن	تفکر و سبک زندگی	فارسی	مجموع	درصد
کمک (مالی و غیرمالی) به نیازمندان	۲۴	۹	۲	۹	۳	۴۷	۲۴
احترام به دیگران (والدین، اقوام، دوستان، معلم و غیره)	۱۷	۳	-	۲۱	۶	۴۷	۲۴
فعالیت داوطلبانه در سازمان‌های مردم‌نهاد (سمن)	-	۱۵	-	۱	-	۱۶	۸/۲
وقف	-	-	-	-	-	۰	۰
فروبردن خشم (کظم غیظ)	۲	-	-	۲۳	-	۲۵	۱۲/۷
عفو و بخشش	۲	-	-	۶	-	۸	۴/۱
همدلی با دیگران	۴	۱۷	-	۷	۱	۲۹	۱۴/۸
احترام به حقوق حیوانات و گیاهان	-	۲۴	-	-	-	۲۴	۱۲/۲
مجموع	۴۹	۶۸	۲	۶۷	۱۰	۱۹۶	۱۰۰
درصد	۲۵	۳۴/۷	۱/۰۲	۳۴/۲	۵/۱	۱۰۰	

مطابق با جدول شماره ۲، در مجموع در کتاب‌های درسی پایه هفتم ۱۹۶ مرتبه به مؤلفه‌های نیکوکاری توجه شده است. در این پایه تحصیلی به ترتیب به مؤلفه‌های «کمک (مالی و غیرمالی) به نیازمندان» و «احترام به دیگران (والدین، اقوام، دوستان، معلم و غیره)» هر کدام با ۴۷ فراوانی (۲۴ درصد)، «همدلی با دیگران» با ۲۹ فراوانی (۱۴/۸ درصد)، «فروبردن خشم (کظم غیظ)» با ۲۵ فراوانی (۱۲/۷ درصد)، «فعالیت داوطلبانه در سازمان‌های مردم‌نهاد (سمن)»، «احترام به حقوق حیوانات و گیاهان» با ۲۴ فراوانی توجه بیشتر و به مؤلفه‌های «فعالیت داوطلبانه در سازمان‌های مردم‌نهاد (سمن)» با ۱۶ فراوانی (۸/۲ درصد)، «عفو و بخشش» با ۸ فراوانی (۴/۱ درصد) توجه کمتر و

به مؤلفه «وقف» هیچ اشاره‌ای نشده است. همچنین در پایه هفتم در کتاب‌های درسی «مطالعات اجتماعی» با ۶۸ فراوانی (۳۴/۷)، «تفکر و سبک زندگی» با ۶۷ فراوانی (۳۴/۲) درصد و پیام‌های آسمانی با ۴۹ فراوانی (۲۵) درصد) بیشترین توجه و کتاب‌های فارسی با ۱۰ فراوانی (۵/۱) درصد) و «آموزش قرآن» با ۲ فراوانی (۱) درصد) توجه کمتری به مفهوم نیکوکاری مبذول شده است.

**ب. تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه هشتم از نظر توجه به مؤلفه‌های نیکوکاری
جدول ۳. فراوانی مؤلفه‌های نیکوکاری در کتاب‌های درسی پایه هشتم**

مؤلفه‌ها	پیام‌های آسمانی	مطالعات اجتماعی	آموزش قرآن	تفکر و سبک زندگی	فارسی	مجموع	درصد
کمک (مالی و غیرمالی) به نیازمندان	۷	۲۵	۶	۷	-	۴۵	۲۵
احترام به دیگران (والدین، اقوام، دوستان، معلم و..)	۱	۲	۱۲	۲۵	-	۴۰	۲۲/۳
فعالیت داوطلبانه در سازمان‌های مردم نهاد(سمن)	-	۱۲	-	-	-	۱۲	۶/۷
وقف	-	۲۰	-	-	-	۲۰	۱۱/۲
مه‌ار خشم(کظم غیظ)	۲	۱۷	-	-	۱	۲۰	۱۱/۲
عفو و بخشش	۱۵	-	-	-	-	۱۵	۸/۴
همدلی با دیگران	۱۰	۱۲	-	۳	۱	۲۶	۱۴/۵
احترام به حقوق حیوانات و گیاهان	۱	-	-	-	-	۱	۰/۶
مجموع	۳۶	۸۸	۱۸	۳۵	۲	۱۷۹	۱۰۰
درصد	۲۰	۴۹/۲	۱۰	۱۹/۵	۱/۱	۱۰۰	

مطابق با جدول شماره ۳، در مجموع در کتاب‌های درسی پایه هشتم، ۱۷۹ مرتبه به مؤلفه‌های نیکوکاری توجه شده است. در این پایه تحصیلی به ترتیب به مؤلفه‌های «کمک (مالی و غیرمالی) به نیازمندان» با ۴۵ فراوانی (۲۵) درصد)، «احترام به دیگران (والدین، اقوام، دوستان، معلم و غیره)» با ۴۰ فراوانی (۲۲/۳) درصد)، «همدلی با دیگران» با ۲۶ فراوانی (۱۴/۵) درصد)، «وقف» و «مه‌ار خشم» هر کدام با ۲۰ فراوانی (۱۱/۲) درصد)، توجه بیشتر و به مؤلفه‌های «عفو و بخشش»

تحلیل محتوای کتاب‌های درسی .../ سیروس محمودی ۱۱۳

با ۱۵ فراوانی (۸/۴ درصد)، «فعالیت داوطلبانه در سازمان‌های مردم‌نهاد(سمن)» با ۱۲ فراوانی (۶/۷ درصد) و «احترام به حقوق حیوانات و گیاهان» با ۱ فراوانی (۰/۶ درصد) توجه کمتری مبذول شده است. همچنین در این پایه تحصیلی کتاب «مطالعات اجتماعی» با ۸۸ فراوانی (۴۹/۲ درصد)، «پیام‌های آسمانی» با ۳۶ فراوانی (۲۰ درصد)، «تفکر و سبک زندگی» با ۳۵ فراوانی (۱۹/۵ درصد) توجه بیشتر و کتاب‌های «آموزش قرآن» با ۱۸ فراوانی (۱۰ درصد) و «فارسی» با ۲ فراوانی (۱/۱ درصد) توجه کمتری به مؤلفه‌های نیکوکاری مبذول شده است.

ج. تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه نهم از نظر توجه به مؤلفه‌های نیکوکاری
جدول ۴. فراوانی مؤلفه‌های نیکوکاری در کتاب‌های درسی پایه نهم

مؤلفه‌ها	پیام‌های آسمانی	مطالعات اجتماعی	آموزش قرآن	فارسی	مجموع	درصد
کمک(مالی و غیرمالی) به نیازمندان	۳۶	۹	۳	-	۴۸	۴۰/۷
احترام به دیگران(والدین، اقوام، دوستان، معلم و غیره)	۳	۱۲	-	۴	۱۹	۱۶/۱
فعالیت داوطلبانه در سازمان‌های مردم‌نهاد(سمن)	-	۲	-	-	۲	۱/۷
وقف	۹	۱	-	-	۱۰	۸/۵
مهار خشم(کظم غیظ)	۱	۱	۱	-	۳	۲/۵
عفو و بخشش	-	-	۳	-	۳	۲/۵
همدلی با دیگران	۳	۴	-	۱۱	۱۸	۱۵/۲
احترام به حقوق حیوانات و گیاهان	-	۱۵	-	-	۱۵	۱۲/۷
مجموع	۵۲	۴۴	۷	۱۵	۱۱۸	۱۰۰
درصد	۴۴	۳۷/۳	۶	۱۲/۷	۱۰۰	

مطابق با جدول شماره ۴، در مجموع در کتاب‌های درسی پایه نهم ۱۱۸ مرتبه به مؤلفه‌های نیکوکاری توجه شده است. در این پایه تحصیلی، به ترتیب به مؤلفه‌های «کمک (مالی و

غیرمالی) به نیازمندان» با ۴۸ فراوانی (۴۰/۷ درصد)، «احترام به دیگران (والدین، اقوام، دوستان، معلم و غیره)» با ۱۹ فراوانی (۱۶/۱ درصد)، «همدلی با دیگران» با ۱۸ فراوانی (۱۵/۲ درصد)، «احترام به حقوق حیوانات و گیاهان» با ۱۵ فراوانی (۱۲/۷ درصد) توجه بیشتر و به مؤلفه‌های «وقف» با ۱۰ فراوانی (۸/۵ درصد)، «مهار خشم» و «عفو و بخشش» هر کدام با ۳ فراوانی (۲/۵ درصد)، «فعالیت داوطلبانه در سازمان‌های مردم نهاد (سمن)» با ۲ فراوانی (۱/۷ درصد) توجه کمتری مبذول شده است. همچنین در این پایه تحصیلی کتاب درسی «پیام‌های آسمانی» با ۵۲ فراوانی (۴۴ درصد)، «مطالعات اجتماعی» با ۴۴ فراوانی (۳۷/۳ درصد) توجه بیشتر و در کتاب‌های درسی «فارسی» با ۱۵ فراوانی (۱۲/۷ درصد) و «آموزش قرآن» با ۷ فراوانی (۶ درصد) توجه کمتری به مؤلفه‌های نیکوکاری مبذول شده است.

۵. جمع‌بندی فراوانی مؤلفه‌های نیکوکاری در کتاب‌های درسی دوره متوسطه اول
جدول ۵. فراوانی مؤلفه‌های نیکوکاری در کتاب‌های درسی دوره متوسطه اول

مؤلفه‌ها	پایه هفتم	پایه هشتم	پایه نهم	مجموع	درصد
کمک (مالی و غیرمالی) به نیازمندان	۴۷	۴۵	۴۸	۱۴۰	۲۸/۴
احترام به دیگران (والدین، اقوام، دوستان، معلم و..)	۴۷	۴۰	۱۹	۱۰۶	۲۱/۵
فعالیت داوطلبانه در سازمان‌های مردم نهاد (سمن)	۱۶	۱۲	۲	۳۰	۶/۱
وقف	۰	۲۰	۱۰	۳۰	۶/۱
مهار خشم (کظم غیظ)	۲۵	۲۰	۳	۴۸	۹/۷
عفو و بخشش	۸	۱۵	۳	۲۶	۵/۳
همدلی با دیگران	۲۹	۲۶	۱۸	۷۳	۱۴/۸
احترام به حقوق حیوانات و گیاهان	۲۴	۱	۱۵	۴۰	۸/۱
مجموع	۱۹۶	۱۷۹	۱۱۸	۴۹۳	۱۰۰
درصد	۳۹/۷	۳۶/۳	۲۳/۹	۱۰۰	

مطابق با جدول ۵، در مجموع در کتاب‌های درسی دوره متوسطه اول ۴۹۳ مرتبه به مؤلفه‌های نیکوکاری اشاره شده است. در این دوره تحصیلی به ترتیب به مؤلفه‌های «کمک (مالی و غیرمالی) به نیازمندان» با ۱۴۰ فراوانی (۲۸/۴ درصد)، «احترام به دیگران (والدین، اقوام، دوستان، معلم و غیره)» با ۱۰۶ فراوانی (۲۱/۵ درصد) و «همدلی با دیگران» با ۷۳ فراوانی (۱۴/۸ درصد) توجه بیشتر و به مؤلفه‌های «مهار خشم (کظم غیظ)» با ۴۸ فراوانی (۹/۷ درصد)، «احترام به حقوق حیوانات و گیاهان» با ۴۰ فراوانی (۸/۱ درصد)، «فعالیت داوطلبانه در سازمان‌های مردم‌نهاد (سمن)» و «وقف» هر کدام با ۳۰ فراوانی (۶/۱ درصد) و «عفو و بخشش» هر کدام با ۲۶ فراوانی (۵/۳ درصد) توجه کمتری مبذول شده است.

در ادامه جهت پی بردن به بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت مؤلفه‌ها، با استفاده از فرمول‌های سه‌گانه آنتروپی شانون، بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت مؤلفه‌ها محاسبه شد. هر مؤلفه‌ای که بار اطلاعاتی بیشتری داشته باشد، ضریب اهمیت بیشتری نیز خواهد داشت. بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت مؤلفه‌ها در جدول ۶، گزارش شده است.

جدول ۶. مقدار بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت مؤلفه‌های نیکوکاری در کتاب‌های دوره متوسطه اول

مؤلفه‌ها	بار اطلاعاتی (E _j)	ضریب اهمیت (W _j)
کمک (مالی و غیرمالی) به نیازمندان	۰/۹۹۹	۰/۱۴۹
احترام به دیگران (والدین، اقوام، دوستان، معلم و غیره)	۰/۹۴۴	۰/۱۴۰
فعالیت داوطلبانه در سازمان‌های مردم‌نهاد (سمن)	۰/۸۰۳	۰/۱۱۹
وقف	۰/۶۵۱	۰/۰۹۷
مهار خشم (کظم غیظ)	۰/۷۹۹	۰/۱۱۸
عفو و بخشش	۰/۸۴۶	۰/۱۲۶
همدلی با دیگران	۰/۹۸۳	۰/۱۴۶
احترام به حقوق حیوانات و گیاهان	۰/۶۹۸	۰/۱۰۴

مطابق با جدول ۶، به ترتیب مؤلفه‌های «کمک (مالی و غیرمالی) به نیازمندان» با ضریب اهمیت ۰/۱۴۹، «همدلی با دیگران» با ضریب اهمیت ۰/۱۴۶ و «احترام به دیگران (والدین، اقوام، دوستان، معلم و غیره)» با ضریب اهمیت ۰/۱۴۰ دارای بیشترین ضرایب اهمیت و مؤلفه‌های «عفو و بخشش» با ضریب اهمیت ۰/۱۲۶، «فعالیت داوطلبانه در سازمان‌های مردم نهاد (سمن)» با ضریب اهمیت ۰/۱۱۹، «مهارت خشم (کظم غیظ)» با ضریب اهمیت ۰/۱۱۸ و «احترام به حقوق حیوانات و گیاهان» با ضریب اهمیت ۰/۱۰۴ دارای ضرایب اهمیت کمتری بوده‌اند.

۷. بررسی معنی داری تفاوت فراوانی مؤلفه‌های نیکوکاری در سه پایه تحصیلی
جدول ۷. نتایج آزمون خی دو به منظور مقایسه فراوانی مؤلفه‌های نیکوکاری در سه پایه تحصیلی
دوره متوسطه اول

پایه	فراوانی مشاهده شده	درصد	فراوانی مورد انتظار	مقدار خی دو	df	p
هفتم	۱۹۶	۳۹/۷	۱۶۴/۳	۲۰/۵	۲	۰/۰۰۰
هشتم	۱۷۹	۳۶/۳	۱۶۴/۳			
نهم	۱۱۸	۲۴	۱۶۴/۳			

نتایج جدول ۷ نشان می‌دهد که فراوانی مؤلفه‌های نیکوکاری در پایه هفتم مورد ۱۹۶ (۳۹/۷)، در پایه هشتم ۱۷۹ مورد (۳۶/۳ درصد) و در پایه نهم ۱۱۸ مورد (۲۴ درصد) است. نتایج آزمون خی دو، معنی دار بودن تفاوت بین فراوانی مؤلفه‌ها را در سه پایه تحصیلی نشان می‌دهد. ($\chi^2 = 20.5, p = 0.000$)

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی جایگاه مؤلفه‌های نیکوکاری در کتاب‌های درسی دوره متوسطه اول انجام شد. بررسی یافته‌های پژوهش نشان داد که تفاوت بین بیشترین فراوانی کمک به نیازمندان با ۱۴۰ فراوانی (۲۸/۴ درصد) و کمترین فراوانیوقف و فعالیت داوطلبانه هر کدام با ۳۰ فراوانی (۶/۱ درصد) بسیار زیاد است. همچنین بین محتوای کتاب‌های درسی هر پایه تحصیلی و مؤلفه‌های نیکوکاری، ارتباط افقی و عمودی مناسبی وجود ندارد. به عنوان مثال در پایه هفتم، مؤلفه «احترام به دیگران» دارای ۴۷ فراوانی اما مؤلفه «عفو و بخشش» دارای ۸ فراوانی است. همچنین در پایه هفتم، ۲۴ مرتبه و در پایه هشتم فقط ۱ مرتبه به مؤلفه

«احترام به حقوق حیوانات و گیاهان» اشاره شده است. همچنین در سازماندهی محتوای کتاب‌های درسی این دوره به اصل تداوم و فزاینده‌گی توجه نشده است. بر اساس این اصل، موضوعات باید در طول دوره تداوم داشته باشد و به مرور افزایش یابد. به عنوان مثال در پایه هفتم ۱۹۶ مرتبه به مؤلفه‌های نیکوکاری اشاره شده است، ولی در پایه نهم ۱۱۸ مرتبه به این مفهوم اشاره شده است. در مجموع، یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که در کتاب‌های درسی دوره متوسطه اول توجه کافی، متعادل و متوازن به مؤلفه‌های نیکوکاری مبذول نشده است و همچنین اصول سازماندهی محتوا در سازماندهی محتوای مربوط به نیکوکاری رعایت نشده است. این یافته با نتایج پژوهش‌های عیاری و موسی‌پور (۱۴۰۲)، اطلس خیر ایران (۱۴۰۱)، عیاری، حسینی خواه و موسی‌پور (۱۳۹۸) و عیاری (۱۳۹۸) همسو است. عیاری و موسی‌پور (۱۴۰۲) در پژوهش خود دریافته‌اند که در دوره ابتدایی بیشتر در کتاب‌های درسی «آموزش قرآن» و «هدیه‌های آسمانی» به مفهوم نیکوکاری و مؤلفه‌های آن توجه شده است و در سایر کتاب‌ها توجه چندانی به این مفهوم نشده است. اطلس خیر ایران (۱۴۰۱) در پیمایش ملی گرایش مردم ایران به نیکوکاری، نشان داد که وضعیت گرایش مردم ایران به نیکوکاری با نقطه مطلوب فاصله زیادی دارد. عیاری (۱۳۹۸) در پژوهشی نشان داد که جنبه عملی آموزش نیکوکاری در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی مغفول واقع شده است. عیاری، حسینی خواه و موسی‌پور (۱۳۹۸) در پژوهش خود نشان دادند که آموزش نیکوکاری در مدارس ابتدایی به صورت ناقص اجرا شده و نیازمند بازنگری اساسی است.

نیکوکاری یکی از مفاهیمی است که در قرآن و احادیث به شدت بر آن تأکید شده است، از سوی دیگر به دلیل گسترش فقر در سطح جامعه (به علت ایجاد تحریم‌های سنگین و تورم ناشی از آن) و ایجاد فاصله طبقاتی گسترده در جامعه، نیاز به فرهنگ‌سازی در زمینه نیکوکاری بیش از گذشته احساس می‌شود.

به این ترتیب پیشنهادات پژوهش بر اساس یافته‌ها به شرح زیر است:

- علاوه بر توجه جدی‌تر به مفاهیم مربوط به نیکوکاری در کتاب‌های درسی، ضروری است که در برنامه‌های عملی مدارس در مناسبت‌های مختلف به این امر مهم توجه جدی‌تر مبذول شود. به خصوص ضروری است که در هفته نیکوکاری (۱۴ اسفند تا ۲۱ اسفند) زمینه

آشنایی و مشارکت دانش‌آموزان در این امر خیر مهیا شود. توصیه می‌شود در هفته نیکوکاری، زمینه بازدید دانش‌آموزان از مراکز خیریه و سرای سالمندان مهیا شود.

- بیشتر افراد جامعه نیکوکاری را معادل کمک به نیازمندان می‌دانند و توجهی به سایر مؤلفه‌های نیکوکاری ندارند؛ بنابراین لازم است که در تبیین مفهوم نیکوکاری در کتاب‌های درسی به سایر مؤلفه‌ها همچون «همدلی با دیگران»، «مهار خشم»، «عفو و بخشش» هم توجه شود. در واقع، فرهنگ‌سازی در زمینه مهارت‌های «همدلی با دیگران»، «مهار خشم» و «عفو و بخشش» می‌تواند تا حد زیادی از بروز مشکلات اجتماعی و فرهنگی جلوگیری نماید.

- یکی از مؤلفه‌های نیکوکاری که در مدارس برخی از کشورها به خوبی مورد توجه قرار گرفته، فعالیت‌های داوطلبانه است و حتی «فعالیت‌های داوطلبانه» تبدیل به یکی از شاخص‌های پذیرش دانشجو در برخی از دانشگاه‌های کشورهای پیشرفته شده است. در مدارس کشور ما به دلیل برنامه درسی متمرکز و کتاب‌محوری، توجه چندانی به فعالیت‌های داوطلبانه نمی‌شود. به‌عنوان مثال در پایه نهم فقط دو بار به این مفهوم اشاره شده است. در شرایط کنونی مشکلات اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی به گونه‌ای است که نیازمند مشارکت و همکاری داوطلبانه اقشار مختلف مردم است؛ بنابراین ضروری است که در برنامه‌های درسی و آموزشی مدارس بر فعالیت‌های داوطلبانه و سازوکار قوانین و مسئولیت‌های ایجاد سازمان‌های مردم‌نهاد (سمن) تأکید شود و دانش‌آموزان با اهمیت و ارزش فعالیت‌های داوطلبانه آشنا شوند.

- یکی از ابر مشکلات جدی در عصر حاضر، مشکلات زیست‌محیطی و از بین رفتن گونه‌های جانوری و گیاهی ارزشمند است؛ بنابراین ضروری است که فرهنگ‌سازی در زمینه رعایت حقوق محیط‌زیست از مدارس شروع شود و دانش‌آموزان حفظ محیط‌زیست و رعایت حقوق حیوانات و گیاهان را به‌عنوان یک تکلیف شرعی و قانونی بپذیرند.

در انتها لازم به ذکر است که عدم وجود پژوهش‌های کافی (داخلی و خارجی) برای بررسی و مقایسه نتایج این پژوهش با پژوهش‌های انجام شده و همچنین عدم توافق کامل صاحب‌نظران و پژوهشگران بر مؤلفه‌های مفهوم نیکوکاری از محدودیت‌های این پژوهش بود.

منابع

قرآن کریم

تحلیل محتوای کتاب‌های درسی .../ سیروس محمودی ۱۱۹

- آذر، عادل (۱۳۸۰). بسط و توسعه روش آنتروپی شانون برای پردازش داده‌ها در تحلیل محتوای فصلنامه علمی - پژوهشی دانشگاه الزهراء، ۱۱(۳۷)، ۱-۱۷.
- اسکات، ویلیام (۱۳۹۱). *تئوری حسابداری مالی* (علی پارسائیان، مترجم). تهران: انتشارات ترمه.
- اسماعیلی، حسین (۱۳۹۲). احسان و نیکوکاری از دیدگاه قرآن و حدیث. تهران: همای غدیر.
- اطلس خیر ایران (۱۴۰۱). *پیمایش ملی گرایش مردم ایران به نیکوکاری*. تهران: انتشارات اطلس خیر ایران.
- اوصالی، لایلا (۱۳۸۱). *احسان و محسنین از دیدگاه قرآن و حدیث*، (پایان‌نامه کارشناسی ارشد)، دانشکده اصول دین، قم، ایران.
- بنیاد بین‌المللی کمک‌های نیکوکارانه (۲۰۲۲). *شاخص جهانی بخشش ۲۰۲۲* (نگاهی جهانی به روندهای بخش) (اطلس خیر ایرن مترجم). تهران: انتشارات اطلس خیر ایران.
- پاینده، ابوالقاسم (۱۳۸۳). *نهج الفصاحه*. تهران: دنیای دانش.
- حرعاملی، محمد بن حسن بن علی (۱۴۰۹ق). *وسائل الشیعه*. قم: آل بیت.
- درگاهی، حسن؛ و بیرانوند، امین (۱۴۰۰). *اقتصاد کلان و آسیب‌های اجتماعی*. تهران: انتشارات دنیای اقتصاد.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷). *لغت نامه دهخدا*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- دهقانپور، علیرضا؛ و بخشی، ژیللا (۱۳۹۳). *معناشناسی احسان در قرآن، پژوهشنامه معارف قرآنی*، ۱۷(۱)، ۶۱-۸۳.
- رازقی، علیرضا؛ ولوی، پروانه؛ و مرعشی، سید منصور (۱۳۹۵). *بررسی تحلیلی مبانی اسلامی نوع دوستی به عنوان یک هدف تربیتی، اسلام و پژوهش‌های تربیتی*، ۸(۱)، ۲۴-۵.
- رسولی محلاتی، سید هاشم (۱۳۸۶). *غررالحکم و دررالکلم آمدی*. تهران: انتشارات دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- سعدی‌پور، اسماعیل (۱۳۹۹). *روش‌های تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی* (چاپ دهم). تهران: نشر دوران.
- سرمد، زهره؛ بازرگان، عباس؛ و حجازی، الهه (۱۳۹۳). *روش‌های تحقیق در علوم رفتاری*. تهران: نشر آگه.
- سروری مجد، علی (۱۳۹۳). *ابعاد فرهنگ احسان در قرآن و سنت، فصلنامه مطالعات فرهنگ - ارتباطات*، ۱۵(۲۵)، ۱۹۷-۲۱۶.
- شورای عالی آموزش و پرورش (۱۳۹۱). *سند ملی برنامه درسی*. تهران: وزارت آموزش و پرورش.

۱۲۰ فصلنامه علمی علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، دوره دوازدهم، شماره بیست و شش، پاییز ۱۴۰۳

شورای عالی آموزش و پرورش (۱۳۹۲). مجموعه مصوبات شورای عالی آموزش و پرورش. تهران: انتشارات مدرسه

صافی، احمد (۱۳۸۸). سازمان و اداره امور مدارس. تهران: انتشارات رشد.
صالحی عمران، ابراهیم؛ و سبحانی نژاد، مهدی (۱۳۹۴). تحلیل میزان توجه به مولفه های شهداء و ایثارگران دفاع مقدس در محتوای کتب درسی دوره ابتدایی، فصلنامه پژوهش های آموزش و یادگیری (دانشور رفتار)، ۲۲ (۶)، ۲۳۴-۲۱۱.

طباطبایی، محمدحسین (۱۳۶۷). المیزان فی تفسیر القرآن (جلد ۸ و ۱۴). قم: انتشارات اسلامی.
عبداللهی، کلثوم (۱۳۹۴). بررسی شاخص های بارز و مبانی نظری احسان در قرآن و حدیث، (پایان نامه کارشناسی ارشد)، مؤسسه آموزش عالی باختر، ایلام، ایران.
عیاری، لیلا؛ و موسی پور، نعمت الله (۱۴۰۲). آموزش نیکوکاری در مدارس دوره ابتدایی ایران، پژوهشنامه مطالعات وقف و امور خیریه، ۱(۱)، ۲۲۲-۱۸۹.

عیاری، لیلا (۱۳۹۸). واکاوی وضعیت موجود آموزش نیکوکاری در مدارس ابتدایی و طراحی برنامه درسی برای اعتلای آن، (پایان نامه دکتری)، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.
عیاری، لیلا؛ حسینی خواه، علی؛ و موسی پور، نعمت الله (۱۳۹۸). واکاوی وضعیت موجود آموزش نیکوکاری در مدارس ابتدایی (مطالعه پدیدارنگارانه)، فصلنامه مطالعات برنامه درسی ایران، ۱۴(۵۳)، ۲۷-۵۴.

قاسمی، حمید (۱۴۰۰). مرجع پژوهش، تهران: انتشارات اندیشه آرا.
کرپیندورف، کلوس (۱۳۹۸). تحلیل محتوا، مبانی روش شناسی (هوشنگ نایبی مترجم). تهران: نشر نی.

گال، مردیت؛ و بورگ، والتر (۱۳۹۹). روش های تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روان شناسی (احمدرضا نصر و همکاران مترجم). تهران: انتشارات سمت.

مسیحی، مهدی؛ کلدی، علیرضا؛ و مهدوی، محمدصادق (۱۳۹۹). تحلیل جامعه شناختی فردگرایی در بین زنان و مردان و عوامل مرتبط با آن، فصلنامه زن و جامعه، ۱۱(۳)، ۲۵۸-۲۴۳.

مطهری، مرتضی (۱۳۸۷). مجموعه آثار (ج ۲۲). تهران: انتشارات صدرا.
مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۷). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتاب اسلامی.
معین، محمد (۱۳۹۱). فرهنگ فارسی (چاپ ۲۷). تهران: امیرکبیر.

موسی پور، نعمت الله (۱۳۹۷). آموزش نیکوکاری و عمل خیری. فصلنامه اختصاصی مطالعات و مدیریت امر خیر، ۱، ۱۳-۹.

تحلیل محتوای کتاب‌های درسی ... / سیروس محمودی ۱۲۱

موسی‌پور، نعمت‌الله؛ عیاری، لیلا؛ و سیدکلان، سیدمحمد (۱۳۹۵). *ارائه الگوی کارآمد تربیتی امور خیر و نیکوکاری در بستر نظام آموزش و پرورش*، اولین همایش ملی خیر ماندگار، بنیاد خیریه راهبری آلاء.

نیکلس، ادری (۱۳۸۱). *راهنمای عملی برنامه ریزی درسی* (داریوش دهقان مترجم). تهران: انتشارات قدیانی.

همتی، محمدعلی؛ و شیروانی، علی (۱۴۰۱). *مفهوم احسانی قران و اول و کارکردهای تربیتی آن*، *علوم تربیتی از دیدگاه اسلام*، ۱۰(۱۸)، ۹۱-۱۱۸.

هولستی، ال.آر (۱۳۷۴). *تحلیل محتوا در علوم اجتماعی و انسانی* (نادر سالار زاده، مترجم). تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.

یارمحمدیان، محمدحسین (۱۳۹۷). *مبانی اصول برنامه ریزی درسی* (چاپ هفدهم). تهران: انتشارات یادواره کتاب.

Altbach, P. C. (1991). *Textbook in American society: Politics, and Pedagogy*. Albany, NY: state university of New York Press.

Hockenbury, D. H. ; Hockenbury, S. E. (2017). *Discovering Psychology*. New York: Worth Publishers.